

SODOBNA OPERATIKA: MED RELIKTOM IN FENIKSOM VOJAŠKIH VED

MODERN OPERATIONAL ART: BETWEEN RELICT AND PHOENIX OF MILITARY SCIENCE

Povzetek Čeprav je bila operatika teoretsko utemeljena v Sovjetski zvezi že v 20. letih 20. stoletja, je bila globalno prepoznana šele v zadnjem desetletju hladne vojne. Spremembe varnostnega okolja po razpadu varšavskega pakta so vodile k ohlapnejšemu dojetju sodobne operatike, ki ne proučuje in usmerja le delovanja v večjih vojaških, temveč tudi v integriranih vojaško-civilnih operacijah. Operatiko še vedno pesti nedodelanost teorije in nekaterih temeljnih konceptov – eden takih je koncept točke osredotočenja –, kar omejuje njeno znanstveno in praktično uporabnost. Čeprav posamezni avtorji operatiko označujejo za anahronistično, je mogoče, da gre pravzaprav le za transformacijo vede v smeri večje družboslovne interdisciplinarnosti.

Ključne besede *Operatika, operativna veščina, vojaške operacije, ravni vojskovanja.*

Abstract Even though operational art was theoretically grounded in the 1920s in the Soviet Union, it had not been globally recognized until the last decade of the Cold War. Changes in security environment after the dissolution of the Warsaw Pact loosened the perception of operational art, which is now being used for analysis and practical guidance of both major military and integrated military-civilian operations. However, operational art's theory and some of its basic concepts – such as centre of gravity – are still underdeveloped, limiting scientific and practical utility of the discipline. Although some authors view operational art as anachronistic, it may as well be transforming merely itself into a predominantly interdisciplinary social science discipline.

Key words *Operational warfare, operational art, military operations, levels of warfare.*

Členitev vojskovanja na posamezne ravni je ena izmed stalnih in osrednjih tem v vojaških vedah. Čeprav zasledimo pri teoretikih in v (uradnih) publikacijah različne delitve, in sicer na dve do pet ravni, je v sodobnosti najbolj uveljavljena členitev, ki obsega taktično, operativno in strateško raven, tej pa je včasih dodana še grandstrateška.¹ Pri tem razčlenjevanje služi dvema namenoma: (1) je instrument za razumevanje vojskovanja (analitična funkcija) in (2) praktično orodje, prek katerega se opredeljuje način vodenja spopadov (normativna funkcija) (Angstrom in Widen, 2015, str. 7–8).

V primerjavi s strategijo in taktiko je področje operatike, torej vojaške vede, ki obravnava operativno raven oziroma operativni vidik vojskovanja, v domači strokovni in znanstveni literaturi obravnavano precej skromno.² Deloma bi to lahko pripisali povezovanju operatike z dediščino Jugoslovanske ljudske armade, deloma pa tudi temu, da je v času slovenske osamosvojitve, ki je sovpadal s koncem hladne vojne, operatika v globalnem pogledu izgubljala pomen. Zaradi razmeroma majhnega obsega Slovenske vojske se domača obrambno-vojaška inteligenca s problematiko tudi po osamosvojitvi ni podrobneje ubadala. Operativna raven je bila sicer vključena v Vojaško doktrino (2006, str. 44–45), v skladu s katero ima Slovenska vojska od leta 2017 ponovno formalno vzpostavljeno poveljstvo na operativni ravni, ob tem pa je izostal poglobljen razmislek o teoretskih in praktičnih vidikih izvajanja večjih vojaških in vojaško-civilnih operacij.³

V primerjavi s Slovenijo, kjer problematika ni obširneje obravnavana, zasledimo v tujih publikacijah kontinuirano razpravo, ki zrcali teoretski napredek na eni in praktične izkušnje na drugi strani. Ker diskurz ne vpliva le na nadaljnji teoretski razvoj operatike, temveč se preliva tudi v doktrinarne okvire delovanja oboroženih sil in obrambno-vojaških zavezništev, si bomo v nadaljevanju pogledali, kakšno je sodobno razumevanje te razmeroma mlade vojaške vede.

Prispevek temelji na analizi in primerjavi dognanj, ki so dostopna v novejši, predvsem tuji literaturi.⁴ Pri tem so spoznanja, povzeta iz različnih člankov in monografij, smiselno podprta s sklici na najpomembnejše doktrinarne dokumente. Prispevek se izteče v sklep, ki odraža lastno sintezo vsebine.

¹ *Enega izmed redkih primerov radikalno drugačne členitve zasledimo pri konceptu razpršenega vojskovanja (Groll-Yaari in Assa, 2007), pri katerem sta avtorja uveljavljeno delitev na taktično, operativno in strateško raven nadomestila z metaforo dinamične molekule (Dynamic Molecule). Prenovljena členitev obsega tri hierarhične plasti (in ne ravni), in sicer plast individualnih molekul (individual molecules), plast molekulske spojine (molecule compound) in plast bojevališča (battle theater).*

² *Do zdaj edini celovitejši oris operatike v slovenskem jeziku je pripravil Žabkar (2003) v učbeniku Marsova dediščina.*

³ *Beseda operacija (angl. operation, nem. Operation, rus. operacija) se v vojaških vedah uporablja v več pomenih, zlasti: (1) generično, za označevanje vsakršne organizirane in usklajene oblike delovanja, ne glede na umeščenost v hierarhično strukturo (bojnega) delovanja in (2) specifično, za opredeljevanje organiziranega in usklajenega delovanja večje sestave sil na ravni, ki povezuje taktično delovanje s strateškimi cilji, torej na operativni ravni. Da bi drugi pomen ločili od prvega, je v angleškem jeziku v uporabi sintagma major operations (večje operacije), a je raba nedosledna, zato je pomen velikokrat mogoče razbrati le iz konteksta.*

⁴ *Izbor ustrezne literature je bil opravljen s pomočjo iskanja ključnih pojmov v spletnih iskalnikih Google in Yahoo, v bibliografskem sistemu COBISS in v indeksu bibliografskih podatkov DiKUL.*

1 OPERATIKA – ORTODOKSNA ALI VOJAŠKO-DRUŽBOSLOVNA VEDA?

Sredi 19. stoletja se je ob institucionalizaciji vojaške znanosti in na podlagi revolucionarnih sprememb v načinu vojskovanja⁵ pojavil zametek razumevanja vmesne ravni med taktiko in strategijo. Kot je zapisal Glantz (1991, str. 10), je nova raven vzniknila kot »neposredni stranski proizvod naraščajoče sofisticacije in obsega vojne«. Sčasoma je raven postala ločena kategorija analize, saj sta se starejša koncepta taktike in strategije izkazala za preveč omejena, da bi z njima lahko v celoti zaobjeli izjemno zapletenost in obsežnost vojskovalnih aktivnosti. Te niso več obsegale le vojnega pohoda (strateška raven) in kratkotrajne odločilne bitke (taktična raven), temveč so se vse bolj razvijale v smeri prostorsko in časovno razpotegnjenega bojnega delovanja. Jacques Antoine Hippolyte de Guibert, Antoine-Henri de Jomini, pozneje pa tudi J. F. C. Fuller, so porajajočo se raven imenovali kot visoko taktiko (*grande tactique* oziroma *grand tactics*), nekateri avtorji (med drugimi Julian Corbett) pa so pred prvo svetovno vojno uporabljali tudi pojem male strategije (*minor strategy*) (Milevski, 2014, str. 346–347; Vego, 2017, str. 17). Obe poimenovanji sta zastareli in ju v sodobni literaturi ne zasledimo več.

Čeprav se je operativna raven že nakazovala, konceptualizirala in analizirala,⁶ vse do obdobja med svetovnjima vojnama ni prišlo do njenega sistematičnega proučevanja in razvoja. Do bistvenega miselnega preboja je prišlo v Sovjetski zvezi, kjer je Aleksandr A. Svečin med predavanji, ki so v letih 1923–1924 potekala na Vojaški akademiji Rdeče armade (RKKA), kot prvi vpeljal koncept operativne veščine (*operativnoe iskusstvo*), s katerim je premostil vrzel med taktiko in strategijo (English, 1996, str. 13; Kipp, 2004; Vego, 2009, str. I-24). Pozneje je Svečin operativno veščino podrobneje obravnaval v knjigi *Strategija* (1926; 2004), pri čemer so bili avtorjevi glavni poudarki naslednji:

- Taktično delovanje ni samozadostno, temveč je le tvarina za oblikovanje operacij.
- Pri izvajanju operacij gre za doseganje vmesnih ciljev na območju določenega bojevališča. Več operacij se integrira v kampanje, s katerimi se dosegajo strateški cilji.
- Prostorska in časovna razsežnost sta pri izvajanju operacij večji kot pri taktiki, a manjši kot pri strategiji.

⁵ Med najpomembnejšimi spremembami je treba izpostaviti: (1) uvedbo splošne državljske dolžnosti oziroma nabora in posledičen pojav množičnih oboroženih sil, (2) razvoj železnice, ki je močno izboljšala strateško mobilnost, (3) uvedbo telegrafa, ki je bistveno pospešil pretok informacij, in (4) industrijsko, množično proizvodnjo orožja z veliko ognjeno močjo (Glantz, 1991, str. 17; Angstrom in Widen, 2015, str. 57).

⁶ Po mnenju Englisha (1996, str. 7–8) in Vega (2009, str. I-15) je obstoj vmesne ravni med taktiko in strategijo prepoznal že Carl von Clausewitz (1832), čeprav je ni izrecno poimenoval. Tak sklep podpira tudi izjemna vplivnost nekaterih Clausewitzevih konceptov, zlasti točke kulminacije (*Kulminationspunkt*) in težišča (*Schwerpunkt*), na poznejši razvoj operatike. Se je pa v nemškem cesarstvu ob koncu 19. stoletja v povezavi s prepoznavanjem nove ravni vojskovanja začel uporabljati pojem *Operativ* (Zabecki, 2004, 2. poglavje; Vego, 2017, str. 18), v ruskem imperiju pa sta A. V. Gerua in E. E. Messner ob analiziranju bojnega delovanja armadne ravni v rusko-japonski vojni (1904–1905) uvedla pojem *operatika* (Harrison, 2001, str. 26; Vego, 2017, str. 18). Zanimivo je, da se beseda *operatika* v ruskem jeziku danes praktično ne uporablja, se je pa prevzela v nekdanji Jugoslaviji in med drugim ostala v rabi v slovenskem, hrvaškem in srbskem jeziku (gl. Žabkar, 2003; Klasan, 2009; Slavković, Talijan in Jelić, 2012; Kovačić, 2019).

- Z operacijami se ukvarja operativna veščina, ki je medsebojno povezana s konceptoma taktike in strategije – taktika je podaljšek operativne veščine, operativna veščina podaljšek strategije, ta pa podaljšek politike.

Svečinova spoznanja o operativni veščini oziroma operatiki so pomembno vplivala na nadaljnji razvoj sovjetske vojaške misli, še zlasti na koncept globokega boja (*glubokij boj*) in njegovo poznejšo nadgradnjo v teorijo globokih operacij (*teorija glubokoj operacii*), ki so jo razvijali Vladimir K. Triandafilov, Mihail N. Tuhačevski, Georgij S. Isserson in drugi. Toda svoj čas izredno napredne ideje ešaloniranja sil, oblikovanja težišča in dinamičnega kombiniranja koncentričnih in ekscentričnih manevrov za doseganje preboja in izkoriščanje uspeha po sovražnikovi globini so bile v letih 1937–1938 nasilno prekinjene z obsežnimi Stalinovimi čistkami, v katerih sta bila likvidirana tudi Svečin in Tuhačevski. S pobjem številnih nadarjenih vojaških intelektualcev se je nasilno zaustavil razvoj vojaške vede, preživeli sovjetski častniki pa so se distancirali od idej državnih sovražnikov in se na operativni ravni vrnili h konservativnemu konceptu linearnega bojnega delovanja. Katastrofalne izkušnje iz zimske vojne (1939–1940) in iz prvega obdobja velike domovinske vojne (1941–1945) so rdečo armado sicer prisilile, da je začela zasledovati cilje globoke bitke in globokih operacij, a brez neposrednega sklicevanja na izvirne avtorje in njihove ideje. V Sovjetski zvezi je do polne rehabilitacije na obravnavanem področju prišlo šele v zadnjih dveh desetletjih hladne vojne ob uveljavljanju koncepta operativno-manevrskih skupin (Glantz, 1991, str. 25–37; Citino, 2004, str. 83–96).

V primerjavi s Sovjetsko zvezo je do uradne vpeljave operativne ravni oziroma operatike na Zahodu prišlo razmeroma pozno, in sicer šele v obdobju intelektualne katarze po ameriškem porazu v vietnamski vojni. Teoretikom je takrat vse bolj postajalo jasno, da taktičnih uspehov ni mogoče vselej preprosto prevajati v strateške, kar je pogosto izraženo z aforizmom, da je mogoče dobiti prav vsako bitko, a še vedno izgubiti vojno. Sledil je doktrinarni preobrat – v 80. letih minulega stoletja je operativno raven v priročniku FM 100-5 Operations (1982, str. 2-3) najprej uradno sprejela kopenska vojska Združenih držav Amerike (pod imenom *operational level of war*), v prenovljeni in dopolnjeni izdaji dokumenta (1986, str. 10) pa je bila vključena tudi operatika (kot *operational art* oziroma operativna veščina),⁷ implicitno opredeljena kot praktična veda s področja operativne ravni vojskovanja. Zgledu ameriške kopenske vojske so z lastnimi doktrinarnimi različicami sledile preostale zvrsti ameriških oboroženih sil, zveza Nato in druge države na Zahodu. Kot je zapisal Žabkar (2003, str. 30), je, gledano globalno, tako proces šele v 80. letih 20. stoletja privedel do tega, da je bila v ortodoksnih vojaških vedah, tj. nosilnem stebru vojaške znanosti, univerzalno prepoznana trojna struktura, ki je vsebovala taktiko,

⁷ Za poimenovanje operatike se v številnih jezikih uporablja pomensko sorodna sintagma (angl. *operational art*, rus. *operativnoe iskusstvo*, fr. *art opératif*, it. *arte operativa*), pri čemer je zaradi dvopomenskosti samostalnik mogoče posloveniti bodisi v umetnost bodisi v veščino. Ker zahteva vojskovanje »dobro, praktično opravljanje« neke dejavnosti, pri čemer ne gre za »oblikovanje, ustvarjanje dela estetske vrednosti« (SSKJ, 2014), je primernejši drugi prevod. Ob tem velja izpostaviti prednost prevzetega izraza operatika pred sintagmo operativna veščina, saj slednja pomensko odraža le praktični, ne pa tudi teoretični vidik obravnavane vojaške vede.

operatiko in strategijo. Nekateri avtorji k navedenim dodajajo še grandstrategijo, ki pa je v primerjavi z vojaško strategijo splošna strategija države ali drugega akterja, ki presega okvire vojaških ved.

Institucionalizacija operativne ravni oziroma operatike je bila tako v Sovjetski zvezi kot na Zahodu tesno povezana z (re)vitalizacijo manevrskega načina vojskovanja obsežnih vojaških formacij s poudarkom na izraziti globini bojnega delovanja.⁸ Po koncu hladne vojne je kljub velikim družbeno-tehnološkim spremembam večina oboroženih sil ohranila doktrinarno razločevanje med omenjenimi tremi ravnmi. Tovrstna členitev je vključena tudi v slovensko Vojaško doktrino (2006, str. 100), v kateri je zapisano, da operativna raven »zagotavlja usklajenost taktičnega delovanja za doseg strateških ciljev«. Toda kot opozarjajo teoretiki (McKercher in Hennessy, 1996, str. 4; Olsen in Creveld, 2011, str. 2), je učinkovitost koncepta operatike v veliki meri neraziskana, ideja sama pa še vedno razmeroma slabo razumljena. V tej luči ostaja operatika dojemana precej ohlapno, in sicer kot sivo območje med taktiko na enem in strategijo na drugem polu. Če k temu dodamo, da so se organiziranost, način in okolje delovanja oboroženih sil v zadnjih desetletjih precej spremenili, ne preseneča, da se vse pogosteje omenja združevanje (MacGregor, 1992), zabrisovanje (English, 1996, str. 20) oziroma zgoščevanje (Kilcullen, 2004, str. 8) taktične, operativne in strateške ravni. Nekateri avtorji (Hamburger, 2000) menijo, da je bolje kot o ravnih razmišljati o perspektivah oziroma vidikih, saj tak pristop omogoča fleksibilnejši miselni okvir. Tudi Sloanova (2017, str. 26) meni, da postaja razlikovanje med tremi ravnmi anahronistično. Toronto (2014) v tem oziru ugotavlja, da je koncept operatike najbolj uporaben v primeru večjega časovnega zamika med taktičnim delovanjem in strateškimi učinki ter ob nizki gostoti sil na obsežnem območju delovanja.

Vego (2017, str. 22–23) pri operatiki izpostavlja tako univerzalno uporabnost njene teorije (znanstvenost) kot njeno praktično naravnost. Tudi Žabkar (2003, str. 30) prepozna znanstveni prispevek in operatiko trdno umešča v podsistem tako imenovanih ortodoksnih vojaških ved. A kljub pozitivnim stališčem je težko zavrniti očitke, da so nekateri bistveni koncepti znotraj teorije operatike še vedno na ravni orientacijskih idej. V tem pogledu ni presenetljivo stališče Citina (2004, str. 8), ki v primerjavi s taktiko in strategijo operatike ne uvršča v polje znanosti, temveč med veščine. Na podlagi zapsanega se postavlja vprašanje, ali ima operatika sploh (še) mesto v vojaških vedah. Slavković, Talijan in Jelić (2012), ki so operatiko obravnavali skozi prizmo konstitutivnih elementov znanosti, odgovarjajo pritrdilno, a opozarjajo, da je veda še vedno v procesu dokončnega izoblikovanja. Avtorji pri operatiki prepoznavajo (1) lasten predmet proučevanja, (2) lastno terminologijo in (3) deloma izoblikovane lastne metode raziskovanja, največji pridržek pa vidijo (4) v do zdaj še ne zadosti razviti teoriji. Ob tem poudarjajo, da gre pravzaprav za pogosto težavo, ki ne pesti le operatike, temveč tudi številne druge družbene vede.

⁸ V nekdanji Sovjetski zvezi v tem pogledu izstopa teorija globokih operacij (gl. *Vremennyj Polevoj Ustav RSKA PU-36, 1936; Glantz, 1991; Isserson, 2013*), v *Združenih državah Amerike pa doktrina zračno-kopenske bitke (AirLand Battle doctrine)* (gl. *FM 100-5 Operations, 1982 in 1986; Citino, 2004, 7. in 8. poglavje; Kovačić, 2019*).

Nadaljnji teoretski razvoj operatike bo precej odvisen od uporabe ustrezne metodologije, saj bo le tako mogoče preverjati trenutna in priti do novih znanstveno pomembnih spoznanj. Polskijeva (2019, str. 66–68) v tem oziru izpostavlja, da bi bilo treba pri proučevanju operativne ravni vojskovanja večji poudarek nameniti dosledni uporabi uveljavljenega procesa raziskovalnega načrtovanja, ki obsega (1) določitev ciljev, (2) pregled trenutnega znanja, (3) oblikovanje raziskovalnih vprašanj oziroma hipotez in določitev metod, (4) izvedbo raziskave in (5) posredovanje rezultatov. Ker je za izvedbo veljavnih in zanesljivih raziskav ključen ustrezen metodološki okvir, je Polskijeva (*ibid.*) primerjala tri na operativnem področju pogosto uporabljane metode – vojne igre, eksperimente in teorijo iger. Ugotovila je, da idealne metode ni, saj je izboljševanje metodologije po enem od meril povezano z žrtvovanjem katerega izmed preostalih meril, pri čemer je glavna omejitev vseh treh izbranih metod njihova zunanja veljavnost (gl. tabelo 1).

Tabela 1:
Primerjava
izbranih metod
glede na
znanstveno
rigoroznost
Vir:
Polski (2019,
str. 75).

	Notranja veljavnost	Zunanja veljavnost	Zanesljivost	Ponovljivost
Vojne igre	visoka	srednja	visoka	visoka
Eksperimenti	visoka	nizka	visoka	visoka
Teorija iger	visoka	nizka	visoka	visoka

Z epistemološkega vidika se vse bolj odpira tudi vprašanje, kakšen vpliv ima na razvoj operatike oziroma vojaških ved nasploh pospešena dinamika družbeno-tehnoloških sprememb. Naj spomnimo, da številni avtorji (med drugimi Hoffman, 2007; Kaldor, 2013) izpostavljajo, da se ločnica med tradicionalnima kategorijama vojne in miru v zadnjih desetletjih vse bolj zabrisuje, pri čemer konvencionalne oborožene sile izgubljajo absolutni primat nad funkcijo »družbene sistematizacije organiziranega nasilja« (Black, 2000, str. 29). Še več, zaradi vse bolj večje in koordinirane uporabe različnih dimenzij vojaškega in nevojaškega delovanja ne le na (grand)strateški, temveč tudi na operativni in celo taktični ravni (gl. Hoffman, 2007, str. 14), ter množične uporabe oboroženih sil v stabilizacijskih in podpornih oblikah delovanja, vse kaže, da se predmet proučevanja sodobne operatike iz ortodoksnega pomika proti polju interdisciplinarnega vojaško-družboslovnega raziskovanja. V povezavi z navedenim je zaznati trend, da se v operatiki kot teoretsko izhodišče vse pogosteje uporablja spoznanja sistemske teorije oziroma še zlasti teorije kompleksnih prilagodljivih sistemov (*complex adaptive systems*) (gl. Naveh, 2005, 1. poglavje; Polski, 2019, str. 65–66).

2 TRANSFORMACIJA OPERATIKE PO KONCU HLADNE VOJNE

Oborožene sile so se po hladni vojni soočile s spremenjenim varnostnim okoljem, v katerem je bila bistveno zmanjšana verjetnost izbruha meddržavnih spopadov visoke intenzivnosti. Vojaške zmogljivosti so se začele uporabljati zlasti v vojaških operacijah, v katerih ima oboroženi boj stransko vlogo, ali pa se cilji sploh ne dosegajo prek uporabe sile. Pri tem je, kot je prepoznal Mattelaer (2009), začelo prihajati do razkoraka med operativno doktrino oboroženih sil – ta je bila še vedno prilagojena bojnemu delovanju visoke intenzivnosti – in funkcionalnim spektrom operacij, s katerimi so se enote in poveljstva soočali v praksi. Ker vseh težav ni bilo mogoče rešiti prek kreativnosti, prilagodljivosti in improvizacije poveljnikov in njihovih štabov, so začele oborožene sile prilagajati doktrine delovanja na operativni ravni, pri čemer pa niso (bile) nujno najuspešnejše. Pogosto se zaplete že pri osnovni opredelitvi operatike. Poglejmo si primer.

V najnovejših ameriških doktrinarnih dokumentih s področja združenega delovanja (JP 3-0 Joint Operations, 2017–2018, str. II-3), kopenskega delovanja (FM 3-0 Operations, 2017, str. 1-20) in združenega načrtovanja (JP 5-0 Joint Planning, 2017, str. IV-1) je operatika (*operational art*) opredeljena kot »kognitivni pristop poveljnikov in njihovih štabov – podprt z njihovimi veščinami, znanjem, izkušnjami, kreativnostjo in razsodnostjo – za razvoj strategij, kampanj in operacij za organiziranje in uporabo vojaških sil prek integracije ciljev, načinov in sredstev«, zadnji izmed omenjenih dokumentov pa k slednjim dodaja še »tveganja«. Vego (2017, str. 21) opozarja, da je navedena opredelitev problematična, saj da operatiko po nepotrebnem širi na vsebinsko področje strategije in celo politike.⁹ Podobno opredelitev operatike najdemo tudi v krovni Natovi doktrini (AJP-01, 2017, str. 4-5), v kateri je zapisano, da gre pri operatiki za »uporabo sil, v sodelovanju z drugimi organizacijami, za dosego strateških in operativnih ciljev prek oblikovanja, organizacije, integracije in izvedbe strategij, kampanj, večjih operacij in bitk«. Pri tem pa Natova opredelitev ne posega le v domeno strategije, temveč z vključevanjem bitk tudi na tradicionalno področje taktike.¹⁰ Ima pa navedena opredelitev tudi pozitiven vidik, saj izpostavlja pomen drugih (sicer nespecificiranih, a najverjetneje nevojaških) organizacij.

⁹ Druga mogoča razlaga je, da v navedenih dokumentih besedna zveza *operational art* v resnici pomeni veččino vojskovanja (*art of war*), torej generično veččino, ki se uporablja za reševanje vseh, tako taktičnih, operativnih kot strateških problemov. Tovrstne rabe (gl. npr. Eikmeier, 2015) nikakor ne gre podpreti, saj se z njo izgublja pomen in povečuje nejasnost obravnavanega koncepta.

¹⁰ Zgornji opredelitvi lahko razumemo v luči diskurza o morebitnem preraztezanju oziroma prevelikem vplivu katere izmed vojaških ved – vsakršna rekonceptualizacija namreč ne vpliva le na osnovni, temveč tudi na sosednje, povezane koncepte. Pogledi na problematiko so različni. Kelly in Brennan (2009) na primer ugotavljata, da je operatika s tem, ko se je začela ukvarjati ne le z operacijami, temveč tudi s kampanjami, izrinila strategijo ter tako poglobila prepad med vojskovanjem in politiko. Na drugi strani obstaja nevarnost pretirane operacionalizacije bodisi taktike bodisi strategije, ali pa, pogosteje, pretirane taktizacije operativne ravni, še zlasti, ker vojaški častniki kariero začinjajo kot taktiki in pozneje nemalokrat niso sposobni ustrezno obravnavati operativnega vidika vojskovanja (Vego, 2010, str. XIII-7). Tudi Angstrom in Widen (2015, str. 59) opažata, da se taktični ravni pogosto dopušča (so)oblikovanje operativnih ali celo strateških ciljev, kar je sporno, saj operatika služi hierarhičnemu prevajanju strateških odločitev v taktično delovanje in ne obratno.

Prav vključevanje nevojaških organizacij vse bolj postaja *sine qua non* sodobne operatike. Ob spremenjenem karakterju sodobnih spopadov lahko vse pogosteje govorimo o različnih oblikah vojaško-civilnih operacij (nemalokrat so karakterizirane kot hibridne), v katerih se zaradi doseganja sinergijskih učinkov kombinirajo različne oblike vojaškega in nevojaškega delovanja. Kot je zapisal Vego (2010, str. XIII-7), taktičnim poveljnikom v svoje aktivnosti navadno še ni treba vključevati nevojaških virov, kar pa ne velja za operativno (in vsekakor tudi strateško) raven. Schnaubelt (2009) ob vse bolj izrazitem povezovanju vojaških z nevojaškimi organizacijami govori celo o medorganizacijski oziroma medagencijski operatiki (*interagency operational art*), ki pa se sooča s številnimi ovirami – vojaške in civilne organizacije nimajo istovrstne organizacijske strukture in postopkov sprejemanja določitev, prav tako drug drugega pogosto ne obravnavajo kot enakovrednega partnerja. Kot izpostavlja Kilcullen (2004, str. 27), se pojavlja potreba po prilagodljivi sestavi poveljstev, ki vključujejo tako vojaško kot nevojaško osebje, poveljujoči oziroma vodja operacije pa je, odvisno od tipa in faze delovanja, bodisi vojak bodisi civilist. Toda kot k debati dodaja Mattelaer (2009), se pojavlja nevarnost, da v praksi nobena organizacija ne prevzame odgovornosti za vodenje aktivnosti. Avtor zaključuje, da učinkovita koordinacija nikakor ne bo mogoča, dokler tako vojaško kot civilno osebje ne bosta razumela konceptualnega besednjaka sodelujoče strani.

Kot poudarja Vego (2009, str. I-6; 2017, str. 22), in kar je še posebno pomembno za slovensko razumevanje problematike, sodobne operatike nikakor ne gre neposredno povezovati z ravnmi poveljevanja ali obsegom sil. Pojmovanje, po katerem se je tako na Zahodu, še zlasti pa na Vzhodu operatika enačila z bojnim delovanjem armad in (okrepljenih) korpusov, je namreč nadomestilo razumevanje, pri katerem ni bistvena velikost sil, temveč njihova funkcionalnost,¹¹ ki mora omogočati povezavo taktičnega delovanja s strateškimi cilji. Stališču pritrjujeta tudi Spišák (2011, str. 105), ki je operatiko obravnaval v kontekstu čeških oboroženih sil, in Jackson (2017, str. 78–79), ki je obravnaval primer Avstralije. Kot nadaljuje Vego (2009, str. I-6; 2017, str. 25), se pomen operatike, čeprav se morda sliši paradoksalno, povečuje, tem manjša sredstva oziroma sile so na voljo in čim nižja je toleranca javnosti in politike do morebitnih izgub. Ob tem je, kot dodaja Spišák (*ibid.*), koncept operatike uporaben na celotnem spektru delovanja, od vojskovanja visoke intenzivnosti do humanitarnih misij. Tudi Adamsky (2010, str. 4–5), ki je operatiko proučeval na primeru oboroženega džihada, poudarja, da je koncept uporaben v »katerikoli obliki sodobnega vojskovanja, za katerikoli vojskovalno entiteto, veliko ali majhno, hierarhično ali decentralizirano«; gre za mehanizem, ki včasih celo nenačrtovano vznikne – podobno kot nevidna roka v ekonomiji.

Za sodobno operatiko je značilna precej ohlapnejša geografska in časovna zamejenost kot nekoč, ko je veljalo, da se (večje) operacije izvajajo na bojevališču, torej manjšem delu vojskovališča, od enega do največ nekaj tednov (Žabkar, 2003,

¹¹ Gre zlasti za zadosten bojni potencial, torej predviden potencial vojaških sil za doseg zadane cilja. Vego (2009, str. III-33–III-34) razlikuje med načrtovanim in razpoložljivim bojnim potencialom; slednji se med bojnim delovanjem pretvarja v bojno moč.

str. 164). Pri sodobnem pojmovanju operatike (gl. tabelo 2) je težko potegniti ostre ločnice, je pa jasno, da so obseg sil, časovna in prostorska razsežnost v operatiki vsekakor večji kot v taktiki, a manjši kot v strategiji. Pri pojmovanju prostora velja izpostaviti, da vse več sodobnih operacij poleg konvencionalnih treh oziroma štirih dimenzij (kopno, morje, zrak, vesolje) vključuje tudi delovanje v kibernetickem prostoru.¹² Sloanova (2017, str. 26) opaža, da je za obdobje po koncu hladne vojne značilno izrazito zabrisovanje meja med zračnimi, kopenskimi in pomorskimi operacijami, ki so tako danes prevladujoče večzvrstne oziroma združene. Tudi Vego (2017, str. 21), ki ohranja nekoliko bolj konvencionalno pojmovanje, da večje operacije prevladujoče še vedno izvajajo posamezne zvrsti, k temu pristavlja, da je zelo pomembna podpora preostalih zvrsti oboroženih sil. Sloanova (2017, str. 26) pa ob tem poudarja še eno bistveno spremembo – naraščajoč trend simultane delovanja, ki vse bolj zamenjuje sekvenčno.

Tabela 2:
Konvencionalno
in sodobno
pojmovanje
ravni oziroma
vidikov
vojskovanja.
Vir:
lastna
ponazoritev.

		Zaporednost in faznost s ciljem uničenja sovražnikovih sil			
Konvencionalno pojmovanje	načrt in cilj				
	izvedbena domena	večorganizacijska	večzvrstna	enozvrstna	rodovska in večrodovska
	tip oz. obseg sil	nevojaška in vojaška sredstva	armadne skupine	armade, okrepljeni korpusi	korpusi, divizije in nižje enote
	časovni razpon	desetletje leto	leto mesec	mesec teden	teden minuta
	prostorska razsežnost	svet (desettisoči km)	vojskovališče (tisoči km)	bojevališče (stotine km)	bojišče (desetine km)
	izvedbeni okvir	mir vojna	kampanja	operacija	bitka, boj, dvoboj
	raven	Grandstrategija	Strategija	Operatika	Taktika
Sodobno pojmovanje	vidik				
	izvedbeni okvir	mir vojna			
	prostorska razsežnost	globalna lokalna			
	časovni razpon	dolgotrajen kratkotrajen			
	tip oz. obseg sil	nevojaške sile vojaškesile			
	izvedbena domena	večorganizacijska (več)zvrstna			
	načrt in cilj	Simultanost in sinhroniziranost s ciljem vpliva na nasprotnikov sistem			

¹² Applegate (2012) trdi, da lahko v kibernetickem prostoru govorimo celo o kibernetickem manevru, v katerem ne prihaja do premika in ognjenega delovanja konvencionalnih sil, temveč do pošiljanja namenske spisane programske kode v virtualnem okolju.

3 OSREDOTOČENOST NA TOČKO OSREDOTOČENJA

Če smo zgoraj zapisali, da se nemalokrat zapleta pri opredeljevanju krovnih značilnosti operatike, lahko ugotovimo, da je podobno problematično tudi definiranje nekaterih temeljnih konceptov. Med slednje uvrščamo končno stanje, cilje, odločilne točke, smeri delovanja, kulminacijo, težišče, točko osredotočenja, nekateri pa prepoznavajo še katere druge. Še zlasti točka osredotočenja (*centre of gravity*) je pogosto obravnava kot osrednji koncept operatike, brez upoštevanja katerega domnevno ni mogoče hitro in odločilno izvesti kampanje ali večje operacije (Vego, 2000, str. 23).

Poenostavljeno bi lahko zapisali, da gre pri točki osredotočenja za vojskovalni koncept, ki stremi k doseganju disproporcionalnih učinkov prek izvajanja posrednih napadov, največkrat na operativni ravni. Koncept točke osredotočenja je v svojo doktrino prva vpeljala kopenska vojska Združenih držav Amerike (gl. FM 100-5 Operations, 1986), zgledu pa so v naslednjih (deset)let(j)ih sledile tudi preostale zvrsti ameriških oboroženih sil, zveza Nato in države članice ter druge države na Zahodu.¹³ Čeprav se pogosto izpostavlja, da je koncept zelo uporaben, lahko dojemljiv in prilagodljiv, gre pravzaprav za enega izmed najbolj spornih konceptov v sodobnih vojaških vedah – ne gre namreč za (po)enot(e)no opredelitev, temveč za številne medsebojno nasprotujoče si interpretacije (gl. Warden III, 1995; Strange, 1996; Echevarria II; 2002; Vego, 2009; Eikmeier, 2016), ki so prevladujoče utemeljene na rekonceptualizaciji Clausewitzevih (1832) zapisov o Schwerpunktku. Razhajanja med posameznimi teoretiki so v nekaterih primerih postala celo tolikšna, da lahko posamezne opredelitve koncepta točke osredotočenja označimo za protislovne (gl. tabelo 3). Ker pa so na teoretskih opredelitvah osnovane tudi posamezne doktrinarne različice koncepta, se sama po sebi postavljajo s praktično uporabo povezana vprašanja, kot so: kaj opredeljuje točko osredotočenja? Na kakšen način jo analizirati? Koliko točk osredotočenja obstaja v posamezni situaciji? Ali obstaja točka osredotočenja na vseh ravneh? In seveda – ali točka osredotočenja sploh obstaja?

¹³ V priročniku FM 100-5 Operations (1986, str. 179) je bilo opredeljeno, da gre pri točki osredotočenja za »značilnost, zmogljivost ali prostor, iz katerega sile črpajo svobodo delovanja, fizično moč ali voljo do boja«. Definicija se je v naslednjih desetletjih razvijala; tako je v nekaterih novejših priročnikih (npr. v JP 5-0 Joint Planning, 2017, str. xxii) zapisano, da je točka osredotočenja »vir moči, ki zagotavlja moralno ali fizično jakost, svobodo delovanja ali voljo do delovanja«. Poleg razvoja opredelitve je bil bistven napredek dosežen zlasti z vpeljavo analitičnega modela za uporabo koncepta. Danes je prevladujoče v rabi model, ki ga je osnoval Strange (1996, str. 10–11), katerega osnovna logika je naslednja: vsaka točka osredotočenja ima eno ali več ključnih zmogljivosti, vsaka ključna zmogljivost eno ali več ključnih zahtev, tiste ključne zahteve, ki so izrazito ranljive za napad, pa predstavljajo ključne ranljivosti. Ključne ranljivosti je mogoče izkoristiti za posredni napad na točko osredotočenja, pri čemer se poskuša točka osredotočenja oziroma ključne zmogljivosti v tej točki nevtralizirati s karseda majhnimi sredstvi in ob karseda nizkem tveganju.

Tabela 3:
Primerjava
ključnih
teoretskih
različic
koncepta točke
osredotočenja.
Vir:
lastna
ponazoritev.

	J. A. Warden III	J. L. Strange	D. C. Eikmeier	A. J. Echevarria II	M. N. Vego
Strnjena opredelitev koncepta	»Koncentracije moči [...], a tudi ranljivosti«	»Primarni vir moralne ali fizične moči, sile in odpora«	»Primarna entiteta, ki neločljivo vsebuje ključne zmogljivosti za dosego cilja«	»Žariščna točka, v kateri se združijo fizične (in psihološke) sile«	»Vir grupirane moči – fizične ali moralne – ali vir izvoda [moči]«
Členitev ravni vojskovanja	(Grandstrateška) strateška operativna taktična	(Grandstrateška) strateška operativna taktična	Strateška operativna taktična	(Nacionalno strateška) strateška operativna taktična	(Nacionalno strateška) strateška operativna taktična
Število točk osredotočenja	Ena ali več točk osredotočenja na vsaki ravni v spopadu	Ena do največ nekaj točk osredotočenja na vsaki ravni poveljevanja	Ena točka osredotočenja (le izjemoma več) za vsak zastavljen cilj	Le ena točka osredotočenja na strateški oz. holistični ravni, izjemoma več lokalnih	Ena točka osredotočenja za vsak zastavljen cilj
Konceptualna izhodišča (avtorji; teorije)	Clausewitz; sistemska teorija	Clausewitz; doktrinarni dokumenti	Strange, Lykke; sistemska teorija	Clausewitz; sistemska teorija	Clausewitz; teorija operatike
Ontološki vidik	Obstajajo le fizične točke osredotočenja, saj so moralni dejavniki v vojni nedojemljivi.	Obstajajo tako moralne/ politične kot tudi fizične točke osredotočenja.	Obstajajo le fizične točke osredotočenja, saj moralni elementi nimajo zmogljivosti za delovanje.	Točka osredotočenja je lahko fizična ali psihološka in obstaja le v primeru zadostne povezanosti sistema.	Točka osredotočenja je lahko fizična ali moralna, a v nekaterih primerih (zlasti ob razpršenosti sil) ne obstaja.
Bistveni elementi modela	Pet obročev: 1. vodstvena struktura, 2. sistemski temelji, 3. infrastruktura, 4. populacija, 5. bojni mehanizem.	– Kontekst, – točka osredotočenja, – ključne zmogljivosti, – ključne zahteve, – ključne ranljivosti.	– Cilj, – ključne zmogljivosti, – točka osredotočenja, – ključne zahteve, – ključne ranljivosti.	Če obstaja ... – neomejenost cilja, – povezanost sistema, – dosegljivost točke o., ... je mogoče doseči zrušitev sistema.	– Cilj, – ključne moči, – ključne šibkosti, – ključne ranljivosti, – točka osredotočenja.

Kot sta zapisala Angstrom in Widen (2015, str. 63–64), ima koncept točke osredotočenja omejeno teoretsko vrednost pri pojasnjevanju vojaških zmag in porazov, saj nosi metafizične značilnosti, ki otežujejo znanstveno analizo. Ob tem je vprašljivo, ali je koncept sploh mogoče znanstveno ovreči: »Če država A napade državo B, v kateri karizmatičnega vodjo dojema kot točko osredotočenja, a se vojna še vedno nadaljuje kljub dejstvu, da je to točko osredotočenja država A

uspešno eliminirala, se redko sklepa, da je koncept sam po sebi napačen in da bi ga bilo treba zavreči, temveč raje, da je bila napadalčeva ocena točke osredotočenja napačna.« Zapisano drugače: krivda za analitično oziroma normativno napako se vse pre pogosto pripisuje odločevalcu, ne konceptu.

Sklep Dojemanje ravni oziroma vidikov vojskovanja se je v zadnjih desetletjih izrazito spremenilo, predvsem v smeri zabrisovanja meja med nekdanj ostro opredeljenimi kategorijami (gl. tabelo 2). Če je bilo nekoč razmeroma jasno opredeljeno, da gre na operativni ravni za enozvrstno delovanje, ki ga izvajajo armade oziroma okrepljeni korpusi v vojnih operacijah, ki trajajo od enega do nekaj tednov in ki zaporedno potekajo na bojevališču, da bi se uničile sovražnikove sile, govorimo danes o operativnem vidiku, ki je opredeljen precej ohlapneje. Cilj pogosto ni več enostavno uničenje sil, temveč se s simultanim delovanjem stremi k doseganju kompleksnejših učinkov na nasprotnika, ki se vse večkrat dojema prek upoštevanja spoznanj teorije sistemov. Na izvedbenem področju operatike so sicer še vedno prevladujoče uporabljane vojaške sile, največkrat večzvrstne, a se njihova uporaba kombinira z vključevanjem nevojaških virov moči. Tudi časovna in prostorska razsežnost sta dojemani precej bolj nenatančno kot nekoč – operatiko lahko na kontinuumu globalno – lokalno in dolgotrajno – kratkotrajno sicer uvrstimo bližje slednjima kategorijama, a ostrih ločnic ni. Skladno s tem, da se oborožene sile v zadnjih desetletjih izrazito uporabljajo tudi v nevojnih operacijah, operatika ne obravnava več le vojnega delovanja oboroženih sil.

Na vprašanje, ali smo v zadnjih desetletjih resnično priča izginjanju operatike kot samostojne vede, ravni oziroma vidika vojskovanja ali pa gre le za transformacijo v smeri interdisciplinarnosti, še nimamo enoznačnega odgovora. Hierarhična strukturiranost bojnega delovanja se je v sodobnih operacijah gotovo zabrisala, podobno, kot so se zabrisale meje med bojevniki in nebojevniki, državnimi in nedržavnimi akterji, konvencionalnim in specialnim delovanjem, stvarnim ter virtualnim, kinetičnim in nekinetičnim, bojiščem in zaledjem ter ne nazadnje vojno in mirom. Toda diskurz na obravnavanem področju kaže na to, da številni teoretiki operatiki pripisujejo nedvomno uporabnost. Čeprav so poudarki avtorjev, ki obravnavajo sodobno operatiko, različni, lahko ugotovimo, da pogosto uporabljajo pojme, kot so sinhronizacija, koordinacija, orkestracija, simultanost, večzvrstnost, večnacionalnost, večorganizacijskost, večdimenzijskost, kreativnost, manever, odločilnost in svoboda delovanja. Seznam značilnosti nikakor ni dokončen, nakazuje pa na smer razvoja te še ne stoletje stare vojaške vede.

V Sloveniji se z operatiko v preteklih desetletjih nismo intenzivneje ukvarjali.¹⁴ Vsebine iz operatike so bile sicer vključene v nekatere izobraževalne programe, zlasti na Poveljniško-štabni šoli Slovenske vojske, kjer znanja poleg domačih občasno podajajo tudi gostujoči predavatelji iz tujine. Toda da ne bi zapadli v nevarnost »taktične izkušnosti in operativne neizkušnosti«, kot jo je na primeru čeških oboroženih sil prepoznal Spišák (2011, str. 109), bi bilo za Slovensko vojsko koristno nadaljnje poglobljanje razumevanja problematike, ki pa je povezano ne le z ustreznim izobraževanjem, temveč tudi z institucionalnim proučevanjem in izmenjavo idej. Ob tem se odpira možnost za lastno interpretacijo in nadgradnjo vsebine, s čimer bi Slovenija sledila zgledu nekaterih drugih držav na Zahodu, ki so v preteklem desetletju področju začele namenjati dodatno pozornost.

Literatura

1. Adamsky, D., 2010. *Jihadi Operational Art: The Coming Wave of Jihadi Strategic Studies*. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33 (1), str. 1–19. <https://doi.org/10.1080/10576100903400548>, 28. 6. 2019.
2. *AJP-01 Allied Joint Doctrine*. 2017. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/602225/doctrine_nato_allied_joint_doctrine_ajp_01.pdf, 27. 6. 2019.
3. Angstrom, J. in J. J. Widen, 2015. *Contemporary Military Theory: The Dynamics of War*. London; New York: Routledge.
4. Applegate, S. D., 2012. *The Principle of Maneuver in Cyber Operations*. Predstavljeno na 4th International Conference on Cyber Conflict, Estonija. http://www.ccdcoe.org/publications/2012proceedings/3_3_Applegate_ThePrincipleOfManeuverInCyberOperations.pdf, 28. 6. 2019.
5. Black, J., 2000. *War: Past, Present and Future*. Stroud: Sutton.
6. Citino, R. M., 2004. *Blitzkrieg to Desert Storm: the Evolution of Operational Warfare*. Lawrence: University Press of Kansas.
7. Clausewitz, C. von, 1832. *Vom Kriege*. https://www.clausewitz.com/readings/VomKriege1832/_VKwholetext.htm, 28. 6. 2019.
8. Echevarria II, A. J., 2002. *Clausewitz's Center of Gravity: Changing Our Warfighting Doctrine--Again!* Carlisle: Strategic Studies Institute. <https://www.clausewitz.com/readings/Echevarria/gravity.pdf>, 28. 6. 2019.
9. Eikmeier, D. C., 2015. *Operational Art and the Operational Level of War, are they Synonymous? Well It Depends*. <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/operational-art-and-the-operational-level-of-war-are-they-synonymous-well-it-depends>, 21. 6. 2019.
10. Eikmeier, D. C., 2016. *Let's Fix or Kill the Center of Gravity Concept*. *Joint Force Quarterly*, issue 83, str. 109–115. <http://ndupress.ndu.edu/Media/News/Article/969689/lets-fix-or-kill-the-center-of-gravity-concept/>, 28. 6. 2019.

¹⁴ Za ponazoritev do zdaj pomanjkljivega obravnavanja problematike v Sloveniji lahko uporabimo primer zgoraj povzetega koncepta točke osredotočenja, ki je bil sicer vključen v Vojaško doktrino (2006, str. 56), a v njej podrobneje ni bil razdelan. Podrobnejša opredelitev je sicer na voljo v Pravilih za štabno delo (2019, str. 96), kjer je zapisano, da gre pri točki osredotočenja za »značilnosti, zmogljivosti ali lokacije, iz katerih države, zaveznštva, vojaške sile ali druge skupine črpajo svobodo delovanja, fizično moč ali bojnega duha. Pomeni središče moči ali delovanja, od katerega je vse odvisno, oziroma točko, v katero je treba usmeriti vso energijo za doseganje cilja. To je točka, iz katere izhajajo sposobnost, moč ali volja sovražnikovih sil. Uničenje ali onesposobitev te točke pomeni doseganje odločilne prednosti in zmago«. Ugotovimo lahko, da je koncept obravnavan nezadostno, saj se njegova opredelitev v veliki meri ohranja na ravni metafore, v celoti pa je izostal tudi podrobnejši model uporabe koncepta.

11. English, J., 1996. *The Operational Art: Developments in the Theories of War*. V B.J.C. McKercher in M. A. Hennessy (ur.), *The Operational Art: Developments in the Theories of War*, str. 7–28. Westport; London: Praeger.
12. FM 100-5 Operations. 1982. <https://ia802504.us.archive.org/14/items/FM100-5Operations1982/FM100-5Operations1982.pdf>, 26. 6. 2019.
13. FM 100-5 Operations. 1986. <http://cgsc.cdmhost.com/cdm/ref/collection/p4013coll9/id/893>, 27. 6. 2019.
14. FM 3-0 Operations. 2017. <https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-0.pdf>, 27. 6. 2019.
15. Glantz, D. M., 1991. *Soviet military operational art: in pursuit of deep battle*. Abingdon; New York: F. Cass.
16. Groll-Yaari, Y. in H. Assa. 2007. *Diffused Warfare: The Concept of Virtual Mass*. Haifa: University of Haifa. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.111.1780&rep=rep1&type=pdf>, 29. 6. 2019.
17. Hamburger, K. E., 2000. *Operational art*. <http://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-andmaps/operational-art>, 15. 5. 2017.
18. Harrison, R. W., 2001. *The Russian Way of War: Operational Art, 1904-1940*. Lawrence: University of Kansas.
19. Hoffman, F. G., 2007. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. http://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf, 1. 12. 2016.
20. Isserson, G. S., 2013. *The evolution of operational art*. Fort Leavenworth: Combat Studies Institute Press.
21. Jackson, A. P., 2017. *Innovative within the Paradigm: The Evolution of the Australian Defence Force's Joint Operational Art*. *Security Challenges*, 13 (1), str. 59–80. <https://www.regionalsecurity.org.au/resources/Documents/SC%2013-1%20Jackson.pdf>, 28. 6. 2019.
22. JP 3-0 Joint Operations. 2017. https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp3_0ch1.pdf?ver=2018-11-27-160457-910, 27. 6. 2019.
23. JP 5-0 Joint Planning. 2017. https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp5_0_20171606.pdf, 27. 6. 2019.
24. Kaldor, M., 2013. *In Defence of New Wars*. *Stability*, 2 (1). <http://doi.org/10.5334/sta.at>, 27. 6. 2019.
25. Kelly, J. in M. Brennan. 2009. *Alien: How Operational Art Devoured Strategy*. Carlisle: Strategic Studies Institute. <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/PUB939.pdf>, 30. 6. 2019.
26. Kilcullen, D., 2004. *Complex Warfighting*. http://indianstrategicknowledgeonline.com/web/complex_warfighting.pdf, 6. 11. 2018.
27. Kipp, J. W., 2004. *General-Major A. A. Svechin and Modern Warfare: Military History and Military Theory*. Predgovor k Aleksandr A. Svechin, *Strategy*. Minneapolis: East View Information Services.
28. Klasan, V., 2009. *Upravljanje vojnim znanjem*. *National Security and the Future*, 10 (2), str. 11–39. <https://hrcak.srce.hr/80637>, 28. 6. 2019.
29. Kovačić, T., 2019. *Nastanak i evolucija doktrine zračno-kopnene bitke*. *Strategos*, 3 (1), str. 43–58. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=322978, 28. 6. 2019.
30. MacGregor, D. A., 1992. *Future Battle: The Merging Levels of War*. *Parameters* 22 (winter), str. 33–47. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a528099.pdf>, 4. 11. 2018.
31. McKercher, B.J.B in M. A. Hennessy, 1996. *Introduction*. V B.J.C. McKercher in M. A. Hennessy (ur.), *The Operational Art: Developments in the Theories of War*, str. 1–6. Westport; London: Praeger.

32. Milevski, L., 2014. *Grand Strategy and Operational Art: Companion Concepts and Their Implications for Strategy*. *Comparative Strategy*, 33 (4), str. 342–353. <https://doi.org/10.1080/01495933.2014.941723>, 26. 6. 2019.
33. Naveh, S., 2005. *In Pursuit of Military Excellence: the Evolution of Operational Theory*. London; New York: F. Cass.
34. Olsen, A. J. in M. van Creveld, 2011. *Introduction*. V A. J. Olsen in M. van Creveld (ur.), *The Evolution of Operational Art: From Napoleon to the Present*, str. 1–8. Oxford: Oxford University Press.
35. Polski, M. M., 2019. *Research Design for the Operational Level of War*. *Naval War College Review*, 72 (3): str. 63–83. <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol72/iss3/1/>, 3. 7. 2019.
36. Pravila za štabno delo. 2019. <http://dk.mors.si/Dokument.php?id=1358&lang=slv>, 2. 7. 2019.
37. Sloan, E. C., 2017. *Modern military strategy: an introduction*. Abingdon; New York: Routledge.
38. Slovar slovenskega knjižnega jezika. 2014. <https://fran.si>, 26. 6. 2019.
39. Slavković, R., M. Talijan in M. Jelić, 2012. *Operatics in the system of defence sciences (military sciences)*. *Strategic Impact*, 4 (45), str. 88–100. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=514385>, 22. 6. 2019.
40. Spišák, J., 2011. *Operační umění v Armádě České republiky a vize jeho rozvoje*. *Obrana a strategie*, 2011 (1), str. 101–110. <https://doi.org/10.3849/1802-7199.11.2011.01.101-110>, 28. 6. 2019.
41. Strange, J., 1996. *Centers of Gravity & Critical Vulnerabilities: Building on the Clausewitzian Foundation So That We Can All Speak the Same Language*. <https://archive.org/stream/centersofgravity00stra#page/n3/mode/2up>, 28. 6. 2019.
42. Svechin, A. A., 2004. *Strategy*. Minneapolis: East View Information Services.
43. Toronto, N. W., 2014. *Does Operational Art Exist? Space, Time, and a Theory of Operational Art*. *Military Operations*, 2 (1), str. 4–7. https://www.tjomo.com/article/29/Does_Operational_Art_Exist_Space_Time_and_a_Theory_of_Operational_Art/, 2. 7. 2019.
44. Vego, M., 2000. *Center of Gravity*. *Military Review* 80 (2), str. 23–29. <https://www.questia.com/library/journal/1P3-51912017/center-of-gravity>, 28. 6. 2019.
45. Vego, M., 2009. *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*. Newport: Naval War College.
46. Vego, M., 2010. *Joint Operational Warfare: Theory and Practice – Addendum to Vol. I*. Newport: Naval War College.
47. Vego, M., 2017. *On Operational Art*. *Strategos*, 1 (2), str. 15–39. <https://hrcak.srce.hr/190354>, str. 21. 6. 2019.
48. *Vojaška doktrina*. 2006. Ljubljana: Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje. http://www.mo.gov.si/fileadmin/mo.gov.si/pageuploads/pdf/ministrstvo/vojd2006_slo.pdf, 21. 6. 2019.
49. *Vremennyj Polevoj Ustav RKKA (PU-36)*. 1936. <http://modelfan.ru/17966-vremennyj-polevoy-ustav-rkka-pu-36.html>, 27. 6. 2019.
50. Warden III, J. A. 1995. *The Enemy as a System*. *Airpower Journal*, IX (1), str. 40–55. https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Volume-09_Issue-1-Se/1995_Vol9_No1.pdf, 28. 6. 2019.
51. Zabecki, D. T., 2004. *Operational Art and the German 1918 Offensives (doktorsko delo)*. <https://bootcampmilitaryfitnessinstitute.files.wordpress.com/2016/01/operational-art-the-german-1918-offensives-zabecki-2004.pdf>, 26. 6. 2019.
52. Žabkar, A., 2003. *Marsova dediščina: temelji vojaških ved, 1. knjiga*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.